

Effecten van anti-pestprogramma's

Beoordeling van de resultaten van het empirisch effectonderzoek 2016/2017
naar tien anti-pestprogramma's

Door de Commissie Anti-pestprogramma's

Mei 2018

Inleiding

In 2015 rapporteerde de Commissie Anti-pestprogramma's aan het Ministerie OCW over de toenmalige stand van zaken met betrekking tot aantal en kwaliteit van anti-pestprogramma's in het funderend onderwijs. Van de destijds 61 aangemelde programma's werden uiteindelijk 13 aangemerkt als 'veelbelovend'¹. Nader onderzoek bij deze programma's moest uitwijzen of er aanwijzingen zijn voor effectiviteit op basis van resultaten van empirisch onderzoek.

Het Ministerie OCW stelde via het Nederlandse Regieorgaan Onderwijsonderzoek een breed samengesteld Onderzoeksconsortium in². Dit consortium onderzocht 10 van de oorspronkelijk 13 als 'veelbelovend' beoordeelde programma's. Bij vier van deze 10 programma's bleken er te weinig leerlingen/klassen beschikbaar om enigerlei uitspraken over effectiviteit te kunnen doen. De Commissie Anti-pestprogramma's heeft de resultaten van de zes onderzochte programma's beoordeeld, en heeft daar de beoordeling van het programma KiVa (dat al eerder via een andere route was onderzocht) aan toegevoegd.

De Commissie Anti-pestprogramma's spreekt haar waardering uit over het zorgvuldig opgezette en uitgevoerde onderzoek, mede gezien de vele moeilijkheden bij werving van interventie- en controlegroepen. Ook de creatieve en verantwoorde oplossingen die de onderzoekers bedacht hebben in geval van onoverkomelijk lijkende methodologische hobbels in de - voor onderzoek - vaak weerbarstige onderwijspraktijk verdienen waardering. Het rekening houden met randvoorwaarden vanuit de nieuwe wetgeving inzake sociale veiligheid getuigt van flexibiliteit en vindingrijkheid. Ook waardeert de Commissie Anti-pestprogramma's het feit dat er geld beschikbaar is gesteld om een dergelijk grootschalig en pretentief onderzoek uit te voeren en dat daarbij gelijktijdig een aantal programma's zorgvuldig zijn onderzocht. In aanvulling op het rapport uit 2014 geeft het onderzoek van het consortium een goed inzicht in de kwaliteit van anti-pestprogramma's op dit moment.

Met de onderhavige beoordeling van de resultaten van het onderzoeksconsortium rondt de Commissie Anti-pestprogramma's haar in 2013 gestarte werkzaamheden in opdracht van het Ministerie OCW af.

¹ Destijds luidde de precieze formulering bij de dertien programma's: negen programma's 'voorlopig goedgekeurd', vier programma's 'vooralsnog afgewezen, maar hebben potentie'. Het Ministerie afficheerde vervolgens deze 13 programma's als 'veelbelovend'.

² Experts op het terrein van anti-pestprogramma's, afkomstig van: de Universiteit Utrecht; de Rijksuniversiteit Groningen; het Trimbos-instituut; de Radboud Universiteit Nijmegen; de Vrije Universiteit Amsterdam.

Inhoudsopgave

Inleiding.....	2
1 Beoordeling.....	4
2 Conclusies	6
3 Aanbevelingen	7
4 Advies aan opdrachtgever	9
Referenties	10
Bijlage	11
Samenstelling Commissie Anti-pestprogramma's (2018)	11

1 Beoordeling

De Commissie Anti-pestprogramma's heeft beoordeeld in hoeverre de programma's nu wél voldeden aan het tweede criterium³ dat in 2013 werd opgesteld bij de beoordeling van de programma's. Bij dat tweede criterium gaat het om de mate waarin het programma empirisch adequaat is onderbouwd.

In 2013 voldeden de programma's daaraan nog onvoldoende. Of het nu wél in orde is, zou moeten blijken uit de resultaten van het empirisch effectonderzoek van het Onderzoeksconsortium. Voor dat uitgevoerde onderzoek heeft de Commissie Anti-pestprogramma's in 2013 de volgende indicatoren opgesteld:

1. Er zijn eerste aanwijzingen voor effectiviteit beschikbaar;
2. In het effectonderzoek is een adequaat onderzoeksdesign gehanteerd;
3. De metingen zijn verricht met betrouwbare en valide instrumenten;
4. De beoogde doelgroep is in het onderzoek bereikt;
5. De veranderingen hebben betrekking op doelen en doelgroep;
6. Er zijn adequate statistische technieken toegepast;
7. Er zijn effectgroottes berekend;
8. De statistische power van de gebruikte toets is voldoende.

De Commissie Anti-pestprogramma's was bij de beoordeling in mei 2018 van de resultaten van het Onderzoeksconsortium in positieve zin snel klaar met de indicatoren 2. tot en met 8. Langer werd stilgestaan bij de eerste indicator, *eerste aanwijzingen voor gebleken effectiviteit*.

De beoordeling van de Commissie Anti-pestprogramma's berustte op de primaire uitkomstmaten van pesten (pesten-zelfrapportage; pesten- genomineerd; gepest-zelfrapportage; gepest-genomineerd). De secundaire uitkomstmaten, zoals welbevinden in de klas, depressieve gevoelens en pro sociaal gedrag in de klas, werden niét beoordeeld, omdat die destijds in 2013 geen rol speelden.

De Commissie Anti-pestprogramma's komt bij de eerste indicator tot de volgende beoordeling:

PRIMA is een universeel programma met als primair doel het voorkomen en verminderen van pesten. Voor de integrale uitvoering van het programma is er een klein effect voor drie van de vier pestmaten (zelfgerapporteerd pesten en nominaties voor gepest worden en pesten). Een interessante bevinding is dat er grote effecten zijn voor nominaties van pesten en gepest worden in klassen met conflicten.

Taakspel betreft een universeel programma, niet specifiek gericht op pesten, maar op verbetering van het klassenklimaat. Er is een klein effect voor nominaties voor pesten.

³ Het eerste criterium -met onderliggende indicatoren- had betrekking op de *theoretische onderbouwing*; het derde criterium op verschillende *randvoorwaarden*. De tien programma's in het effectonderzoek WWTP voldeden grotendeels aan de indicatoren van deze criteria. Deze indicatoren zijn niet in de huidige beoordeling betrokken. Ze maakten geen deel uit van het onderzoek. Informatie over eventuele aanpassingen over de theoretische onderbouwing is te vinden bij de betreffende programma's.

KiVa maakte geen deel uit van het onderzoek van het consortium, en is buiten het beschreven onderzoek om onderzocht. Het betreft een universeel programma, gericht op voorkomen en verminderen van pesten, KiVa laat binnen één jaar kleine effecten zien voor zelfrapportage van een globale maat voor gepest worden, en voor verbaal en relationeel gepest worden. Er zijn geen effecten voor zelfrapportage van fysiek pesten en zelfrapportage van pesten. Nominaties voor gepest worden en pesten zijn niet gemeten.

De overige onderzochte programma's -PAD, SW PBS, Alles Kidzzz, en Kanjertraining- laten géén effecten zien voor pesten (gepest worden en pesten). Wél laat de Kanjertraining een (klein) effect zien voor zelfrapportage van gepest worden in klassen met veel conflicten.

De Commissie Anti-pestprogramma's vindt het spijtig dat in het onderzoek slechts nagegaan kon worden welke effecten er binnen één schooljaar zichtbaar werden. Mogelijk heeft dit de resultaten bij SW PBS en PAD negatief beïnvloed, omdat dit programma's zijn waarbij in de beschrijving gesteld werd dat bij uitvoering pas ná één schooljaar effecten worden bereikt.

Ook betreurt de Commissie Anti-pestprogramma's het dat de universele programma's Omgaan Met Elkaar en Zippy's Vrienden, en de selectieve programma's Plezier op School en Sta Sterk op School de effecten niet beoordeeld konden worden, vanwege te geringe deelname, ondanks vele inspanningen van het Onderzoeksconsortium.

Opvallend vindt de Commissie Anti-pestprogramma's de bevinding rond programma-integriteit in het onderzoek. Universele programma's blijken om allerlei redenen maar beperkt te worden uitgevoerd.

2 Conclusies

De Commissie Anti-pestprogramma's is van mening dat de uitkomsten bij Prima, KiVa en Taakspel beschouwd kunnen worden als 'eerste aanwijzingen voor effectiviteit'. Daarmee voldoen deze programma's aan de desbetreffende indicator die de Commissie hanteert bij de beoordeling van programma's.

De door het Onderzoeksconsortium gevonden resultaten worden door de Commissie Anti-pestprogramma's als heel bescheiden beoordeeld; de effecten van KiVa, PRIMA en Taakspel zijn klein, en geen van de programma's heeft effect op alle vier de primaire uitkomstmaten tegelijk (pesten-zelfrapportage; pesten- genomineerd; gepest-zelfrapportage; gepest-genomineerd).

Gezien de uitkomsten vindt de Commissie Anti-pestprogramma's één van de conclusies in het Eindrapport van het Onderzoeksconsortium (7.1, pg 77) dan ook wat ver gaan: "Pesten blijkt in het primair onderwijs binnen een schooljaar te kunnen worden verminderd met specifiek op pesten gerichte programma's". Ook de vaststelling en aanbeveling in het Eindrapport (7.2, pg 88) zijn wel érg stellig: "Nu het mogelijk blijkt om pesten in het primair onderwijs binnen een jaar te verminderen, dient hierop naar onze mening breed te worden ingezet". Verderop in het Eindrapport 7.2.2 (pg 80) geeft men zelf ook een relativering: "De effecten van de geëvalueerde programma's zijn op hun best vrij bescheiden en zijn gemiddelde effecten die niet alle leerlingen in alle klassen helpen"

In het primair onderwijs kunnen anti-pestprogramma's zoals PRIMA (volledige versie) en KiVa een bescheiden bijdrage leveren aan het verminderen van pesten. Bij Taakspel vermindert het aantal kinderen dat pest volgens klasgenoten (nominatie) in vergelijking met scholen zonder Taakspel, hoewel het effect klein is.

De door het consortium ontworpen Monitor Veilig in School is een belangrijke opbrengst van het onderzoek. De Monitor kan prima gebruikt worden om pesten zichtbaar te maken, en toegesneden op de situatie van de school, aan te pakken (voorkomen en verminderen). De in 2014 door de Commissie Anti-pestprogramma's gerapporteerde tekortkomingen bij de theoretische onderbouwing in sommige programma's waren geen onderwerp in het onderzoek van het consortium. De Commissie Anti-pestprogramma's heeft recent de desbetreffende programma-eigenaren gevraagd om zichtbaar te maken hoe men de beoordeling op de bij het programma geldende geconstateerde tekortkomingen heeft verwerkt. Alle eigenaren hebben toegezegd op korte termijn de aanpassingen zichtbaar te maken.

3 Aanbevelingen

Monitoring

De Commissie Anti-pestprogramma's onderschrijft de in het Eindrapport bij 7.2. genoemde opvatting over het belang van periodieke en systematische monitoring, ook in het licht van de Wet Sociale Veiligheid. Uit de door het Onderzoek consortium ontworpen en gebruikte monitor Veilig in School blijkt immers dat een belangrijk percentage kinderen op school gepest wordt, hoewel er verschillen zijn tussen scholen. Dat is een belangrijk gegeven, want de Commissie Anti-pestprogramma's blijft van mening dat het voorkomen en tegengaan van pesten heel belangrijk is; niet alleen omdat pesten de focus op het leren en de onderwijsprestaties vermindert, maar ook omdat pesten en gepest worden negatieve invloed hebben op de sociaal-emotionele ontwikkeling van alle betrokkenen, met soms ingrijpende gevolgen die zelfs op latere leeftijd doorwerken.

Borging van anti-pestbeleid

De Commissie Anti-pestprogramma's acht het belangrijk om bij advisering over gebruik van anti-pestprogramma's aan te sluiten bij het landelijk referentiekader passend onderwijs dat in 2013 is opgesteld. Daarmee worden het anti-pestbeleid van de school en de daaruit voortvloeiende maatregelen geborgd.

In dit referentiekader gaat men uit van basisondersteuning voor alle leerlingen, en extra ondersteuning voor leerlingen met een specifieke ondersteuningsbehoefte. Tot de *basisondersteuning* behoort onder andere het realiseren en in stand houden van een sociaal veilige leeromgeving, waarbij het óók gaat om het voorkomen van pesten, het tijdig signaleren ervan, en het adequaat ingrijpen. Het ligt dan voor de hand dat in elke school alle medewerkers aan het voorkomen, tijdig signaleren en ingrijpen bijdragen, ondersteund door enige scholing, periodieke en systematische monitoring, en een handelingsondersteunend anti-pestprotocol.

Het kan zijn dat monitoring laat zien dat het pesten in te hoge mate voorkomt (in vergelijking met de benchmark, of in relatie tot de ambitie van de school). Dan ligt het voor de hand om -allemaal nog binnen de basisondersteuning- intensivering van het pedagogisch handelen van de leerkracht af te spreken, of een specifieke les over pesten te verzorgen, of een speciale voorlichtende ouderavond over pesten te houden.

Wanneer uit monitoring blijkt dat ook die maatregelen niet afdoende zijn, dan is gebruik van een anti-pestprogramma aan de orde. Voor het basisonderwijs zijn dan, gezien de uitkomsten van het huidige onderzoek, PRIMA en KiVa, en in mindere mate Taakspel, op dit moment het meest geschikt. Voor het voortgezet onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs is er momenteel helaas geen positief op effectiviteit getoetst programma beschikbaar.

Uiteraard kan een school ook vanuit *preventieve* overwegingen, kiezen voor een schoolbreed programma. Er is dan weliswaar nog geen -op basis van monitoring- gebleken directe noodzaak, maar men kiest dan voor een dergelijk programma, omdat daarmee een sociaal veilige leeromgeving wordt versterkt. Uit onderzoek is bekend dat daarmee er een grotere focus ontstaat op het leren (leerlingen worden niet steeds afgeleid), en er wordt een positieve bijdrage geleverd aan de sociaal-emotionele ontwikkeling van de leerling, in de vele jaren dat deze met school te maken heeft. Er zijn verschillende preventieve programma's die dergelijke bijdragen leveren⁴. Wanneer men in zo'n preventief programma

⁴ Zie <https://www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Effectieve-Jeugdinterventies>

de nadruk wil leggen op het voorkomen van pesten, dan komt men ook bij PRIMA en KiVa uit, en voor de jongere leeftijdsgroep Taakspel. Wanneer de school vooral de nadruk wil leggen op sociaal-emotioneel leren, dan zijn er andere programma's te vinden via de Databank Effectieve Jeugdinterventies. Het is in alle gevallen belangrijk dat de scholen het gekozen programma dan uitvoeren zoals het bedoeld is ('programma-integriteit').

Extra ondersteuning is in geval van pesten of gepest-woorden aan de orde als geïndiceerde leerlingen een specifieke ondersteuningsbehoefte hebben. Het kan dan bijvoorbeeld gaan om combinaties van subassertief gedrag (gepeste), statusbelust/agressief gedrag (pester), in standgehouden door passieve omstanders/meelopers, en/of versterkt door normatieve verschillen bij ouders met school wat betreft pesten, en/of tekort schietend pedagogisch handelen bij de leerkracht.

Men zal het bij deze meer complexe situaties moeten zoeken in interventies die goede resultaten laten zien bij de -ten opzichte van pesten- secundaire uitkomstmaten. Op de Databank Effectieve Jeugdinterventies zijn per specificatie interventies (programma's, trainingen) te vinden.

4 Advies aan opdrachtgever

Samenvattend adviseert de Commissie Anti-pestprogramma's het Ministerie OCW om:

- Voorlichting te geven aan het onderwijsveld over de eerste aanwijzingen voor effecten van anti-pestprogramma's van dit grootschalige onderzoek, aan de hand van de gemaakte beoordeling van de Commissie Anti-pestprogramma's;
- De conclusies van de Commissie Anti-pestprogramma's inzake het onderzoek, de programma's, de monitoring, en de borging (zoals hiervoor weergegeven), te vermelden;
- De vier niet-onderzochte programma's alsnog te (laten) onderzoeken op effecten voor pesten;
- Te stimuleren dat de inhoud van de programma's steeds wordt verbeterd, aan de hand van kwaliteitstoetsing van inhoud en uitvoering, zoals aangegeven in de destijds door de Commissie Anti-pestprogramma's gestelde criteria en indicatoren;
- De ontwikkeling van een anti-pestprogramma voor het v(s)o te stimuleren;
- De lange-termijn effecten van toepassing van de programma's te onderzoeken.

Referenties

Nederlands Jeugdinstuut (2015) *Beoordeling anti-pestprogramma's in het onderwijs*. Rapportage van de Commissie Anti-pestprogramma's voor het Ministerie Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; NJI, Utrecht

Orobio de Castro, B. c.s. (2018) *Wat Werkt Tegen Pesten? Effectiviteit van kansrijke programma's tegen pesten in de Nederlandse onderwijspraktijk*. NRO, Utrecht

Veenstra, J.R. (2014) *Signaleren en tegengaan van pesten: het KiVa antipestprogramma*. Eindrapportage Onderwijs Bewijs. Rijksuniversiteit Groningen

Bijlage

Samenstelling Commissie Anti-pestprogramma's (2018)

- Dr. Paul Baar (Universiteit Utrecht)
- Dr. Frits Goossens (Vrije Universiteit Amsterdam)
- Dr. Paul Kocken (TNO)
- Dr. Matty van der Meulen (met emeritaat, nog verbonden aan Rijksuniversiteit Groningen)
- Dr. Daan Wienke (voorzitter)